

SEMANTIIKAN HISTORIAA SUOMESSA VUOSINA 1900–1950

AHTI-VEIKKO PIETARINEN

SEMANTIIKAN YLEISMAAILMALLISIA VARHAISVAIHEITA

Kielen merkitysopin juuret ulottuvat varhaisantiikkiin, Parmenideen (n. 475 eaa.), Demokritoksen (n. 420 eaa.) ja sofistien filosofiaan. Aristoteles jakoi kielen pienimpiin merkitseviin osiin reema–onoma-jaottelun avulla. Siinä reemat ovat tulkitsemattomia predikaatteja ja onomat nimisanoja. *Tulkinnasta*-teoksessaan Aristoteles huomauttaa, että sanojen merkityksellisyyteen vaikuttavat itse sanojen ja asioiden lisäksi sanojen synnyttämät mielen affektit, vaikutelmat. Myöhemmin stoalaiset jäsensivät merkityksen kolmeen osaan: kielelliseen merkkiin, sen välittämään ainekseen (sanottuun tai tarkoitettuun asiaan, lektoniin) ja kielen ulkoiseen objektiin tai tapahtumaan. Skolas-tisella ajalla ehdotettiin, että lauseet pätevät tai että ne tulisi osoittaa tosiksi tai epätosiksi tiettyjen tilanteiden tai asiantilojen suhteen. Skolastikkojen ajatusta voidaan pitää varhaisena loogisen semantiikan ja malliteorian edelläkävijänä.

Oppisanana *semantiikka* on kielitieteilijöiden perua. Tietävästi ensimmäisenä sitä on käyttänyt ranskalainen Michel-Jules-Alfred Bréal (1832–1915) vuonna 1879. Tunnetuksi se tuli hänen teoksestaan *Essai de Sémantique: Science des Significations* (1897, engl. 1900, *Semantics: Studies in the science of meaning*). Siinä semantiikan (*la sémantique*) eli Bréalin myös *signifikaatioiden tieteksi* kutsuman opin tehtävänä oli kartoittaa sanojen merkityksen muutosta sekä sellaisia kielten ilmiöitä kuin analogiaa ja metaforaa, sekä

etymologisia, sanojen alkuperään liittyviä kielenkäyttäjien »latenteja ideoita». On huomattava, että semantiikka ymmärrettiin vielä 1900-luvun alussa filologian osaksi.

Bréal ei tutkinut lausekokonaisuuksien merkityksiä. Englantilainen lady Victoria Welby (1837–1912), *signifistiikaksi* kutsutun merkitysopin (*significs*, ks. Pietarinen 2003, tulossa b) perustaja ilmaisi pian pettymyksensä Bréalin tutkimuksiin toteamalla, ettei ole löytänyt niistä mitään, »mikä antaisi muun kuin epäsuoran, viittauksellisen tai puolihuolimattoman panoksen 'mielen, merkityksen tai tulkinnan' tutkimukselle» (lainaus Postgatelta teoksessa Bréal 1964 [1900]: 312). Welby myönsi aiheen tärkeyden, sen, kuinka »muutamit parhaat kielen asiantuntijat —kuten M. Michel Bréal ja tohtori Postgate— ovat alkaneet suorakaisesti protestoida kielentutkijoiden yleisesti harjoittamaa semantiikan vähättelyä vastaan» (Welby 1983 [1903]: 229). Hän kuitenkin huomautti Bréalille, miten »tulet näkemään, että signifistiikka sisällyttää sinun suuren tutkielmasi». ¹ Signifistiikan ajatuksena oli yhdistellä filosofiaa, kielitiedettä, psykologiaa ja logiikkaa uudenlaiseksi kommunikaatio- ja merkitysopiksi. Welbyn ansiota on, että lauseet ja keskustelu kohosivat tärkeään asemaan. Hän korosti puhujan ja tulkitsijan intentioiden ja asiayhteyden panosta kielelliseen merkitykseen. Näistä aineksista syntyi Welbyn kolmijako mieleen (*sense*), merkitykseen (*meaning*) ja merkittävyyteen (*significance*): »Ratkaiseva kysymys kaikessa ilmaisussa, tapahtui se sitten toiminnan tai äänen, symbolin tai kuvan kautta, on sen erityinen ominaisuus, ensinnäkin mieli, jossa sitä käytetään, sitten merkitys käyttäjän aikeena ja, kaikkein kauaskantoisimpana ja vahvimpana, sen seuraukset, sen lopullinen merkittävyys» (Welby 1985 [1911]: 9). On luultavaa, että Welby valitsi termin *signifistiikka* tehdäkseen pesäeron sekä nousussa olleeseen Bréalin sanasemantiikkaan että tuohon aikaan *semiologiaksi* (*sémiologie*, *semæology*) kutsuttuun loogiseen merkkioppiin, joka tuli tunnetuksi ranskalaisen Ferdinand de Saussuren (1857–1913) sosiolingvistiikasta.

Semantiikan varhaisvaiheita luonnehtii terminologisten käsitteiden runsaus. Yhtenä merkitysopillisena terminä on tavattu viitata saksalaisen kielentutkijan Karl Christian Reisin (1792–1829) 1800-luvun alussa esittelemään sanojen merkitystä, niiden välisiä yhteyksiä ja kehitystä tutkivaan *semasiologiaan*. Saksalaisella kielialueella viljelty semasiologia pyrki yhdistelemään filosofista ja filologista metodiikkaa tieteenalaksi, joka semiologian tavoin tutkisi muun muassa loogisten periaatteiden rajaamia kielenkäyttöjä. Se sai vaikutteita muun muassa filosofien John Locken (1632–1704) ja Immanuel Kantin (1724–1804) tutkimuksista. Semasiologian myöhempänä puolestapuhujana toimi muun muassa amerikkalainen kielitieteilijä Leonard Bloomfield (1887–1949).

Viidentenä terminä mainittakoon vielä *sematologia* (myös *semantologia*), italialaiselta Giovanni Battista Vicolta (1668–1744) periytynyt ja sekä englantilaisen kielentutkijan Benjamin H. Smartin (1785–1872) että myöhemmin saksalaisen psykologi-lingvistin Karl Bühlerin (1879–1963) tunnetuksi tekemä nimitys yleiselle, erityisesti verbaalisia merkkejä ja niiden merkitystä tutkivalle tieteelle. Sanoihin keskittyneen sematologian tehtävänä oli tietoteoreettinen merkitysanalyysi. Uskomus, että ajatuksia, tuntemuksia ja kokemuksia koskeva informaatio koodautuu sanoihin, sai monet tutkijat käsiteanalyysin

¹ Welbyn kirje Bréalille, 10.11.1900 (Schmitz 1985: xlvi).

sijaan suuntautumaan työhön sanaston ja etymologian parissa. Muun muassa *Oxford English dictionary* on Martin aikakauden hengenperintöä.

Merkittävä ja toistaiseksi huomiotta jäänyt tapahtuma semantiikan aatehistoriassa sattui vuonna 1889, kun amerikkalainen sanskritisti Maurice Bloomfield (1855–1928) yhtenäisti siihenastista terminologiaa määrittelemällä semasiologian samalla tavoin kuin sematologian maineikkaassa, niin ikään amerikkalaisen kielitieteilijän ja orientalistin William Dwight Whitney (1827–1894) toimittamassa *Century dictionary and cyclopedia* -tietosanakirjasarjassa (1889–1891). Kirjasarjan kantavia voimia oli *semiotiikaksi* (tai *semeiotiikaksi*) kutsutun, merkitysten yleisiä, loogisia lakeja tutkivan alan oppi-isä ja Whitneyyn kollega Charles S. Peirce (1839–1914), joka kirjoitti sarjaan tuhansia hakusanoja.² Vuonna 1909 ilmestyneessä täydennysosassa termi *semantiikka* lisättiin tähän Bloomfieldin alulle panemaan nippuun, ja pian tämä oppisana otettiin käyttöön lukuisten tarjolla olleiden vaihtoehtojen joukosta.³ Uskoakseni tämä varsin viattomalta vaikuttava lisäys vuodelta 1909 oli ratkaiseva askel kohti tämän termin vakiintumista maailmalla.

Louis Hjelmslevin (1899–1965) *glossemiikan* tarkoituksena oli Saussuren strukturalistista teoriaa mukailien analysoida kielen rakennetta, sikäli kuin sen ajatellaan koostuvan tietyistä yksinkertaisista merkitysyksiköistä, glosseemeista. Kahdeksantena ja samalla »pohjoisen ulottuvuuden» edustajana lienee vielä paikallaan mainita ruotsalaisen kielitieteilijän Adolf Gotthard Noreenin (1854–1925) vuonna 1903 ehdottama, sittemmin kirjallisuudesta tyystin kaikonnut *semologia*. Termi ei koskaan yleistynyt kunnolla, mutta siihen viitataan muun muassa vuoden 1923 *Encyclopædica Britannicassa*.

Kielellisen merkitysoopin yleismaailmalliseen historiaan liittyy useita muitakin henkilöitä, joiden nimet eivät ole tulleet tässä yhteydessä esiin. Ne esiintyvät seuraavaksi esiteltävissä suomalaisten tutkijoiden kirjoituksissa. Edellä esiteltyjä henkilöitä tulee kuitenkin pitää semantiikan myöhemmän kehityskulun ja teoreettisten ja metodologisten tutkimuslinjojen kannalta keskeisimpinä.⁴

SEMANTIIKAN TUTKIMUSTA SUOMESSA 1900–1950

Suomalaisen kielentutkimuksen varhaishistoriassa semantiikan osuus oli vähäistä. Vielä 1920-luvun puoleenväliin mennessä ei siitä oltu liiemmin tietoisia. Syy ei ole terminologinen, sillä niin saksalainen semasiologia ja sematologia, ranskalainen semiologia kuin

² Peircen *Century dictionary* -tietosanakirjaan kirjoittamat hakusanat julkaistaan lähivuosina Peircen kirjoitusten kriittisen laitoksen niteessä kahdeksan (ks. myös Pietarinen 2005a).

³ *Century dictionary and cyclopedia I–X* on luettavissa osoitteessa <http://www.global-language.com/CENTURY/>. Sen täydennysosat *The century dictionary supplement XI–XII* ilmestyivät vuosina 1894–1909 (toim. Benjamin Eli Smith). Hakuteoksen vaikuttavuutta voinee verrata Internetin tuloon vuosisata myöhemmin. Teosta muun muassa myytiin aikanaan yli 200 000 kappaletta (tieto peräisin André DeTienneltä).

⁴ Tätä kirjoitusta on tukenut Suomen Akatemia (tutkimushanke 1103130). Katsauksen varhempi versio on ilmestynyt Tampereen yliopiston yliopistopainon sähköisessä sarjassa *Tampere Studies in Language, Translation and Culture B* (toim. Anneli Pajunen ja Hannu Tommola). Kiitokseni *Virittäjä*-lehden arvioijille arvokkaista parannusehdotuksista.

englantilainen signifikanttiakin elivät pitkään lähes tyystin suomalaisten kielentutkijain havaintopiirin ulkopuolella. Seikkaa pohdittaessa on otettava huomioon aikakaudella vallinnut tutkimusilmapiiri: siinä pidettiin kielihistoriaa tärkeimpänä ja arvostetuimpana tutkimusalana; muut suuntaukset olivat sille alisteisia. Äännehistoria ja etymologia olivat keskeisiä, ja näillä alueilla metodologia oli kehittyneintä. Semantiikka laskettiin yleisesti osaksi filologiaa.

EINO KAILA (1890–1958)

Mistä semantiikan historian tarkastelu Suomessa tulisi sitten aloittaa? En aio edetä niinkään kronologisesti kuin temaattisesti yhteisiä piirteitä ja vaikutteita jäljittäen. Aloittaakamme filosofi Eino Kailasta. Vuonna 1912 Kaila kirjoitti amerikkalaisen filosofin ja psykologin William Jamesin (1842–1909) pragmatistisesta filosofiasta. James ei kuitenkaan liittynyt senkaltaiseen pragmatistiseen, Peircen edustamaan semioottiseen linjaan, josta pragmatiikka myöhemmin erosi kielen tutkimuksen yhtenä valtavirtauksena. Kailaa ei siis voitane tässä tai laajemmassakaan mielessä pitää kielen merkitystieteen varhaisnimenä tai puolestapuhujana. On tosin syytä huomata, että Kaila osallistui useiden semantiikan tutkimukseen vaikuttaneiden henkilöiden opinnäytteiden ohjaukseen.

Huomionarvoista on myös se, että Kaila liittyi läheisesti siihen tutkimuslinjaan, jota pidetään loogisen empirismin keskeisenä yrityksenä palauttaa metafysiikka muihin tieteesiin (Niiniluoto ja Koskinen 2002; Pietarinen 2003, 2005b). Nämä Wienissä 1900-luvun alkupuolella kokoontuneet ja Wienin piiriksi kutsutun seuran sittemmin muodostaneet filosofit ymmärsivät kielellisten merkitysrakenteiden analyysin tärkeyden tieteessä. Kaila osallistui Wienin piirin kokouksiin 1920-luvun lopulla. Wienin-piiriläisten tai Kailan kiinnostuksen kohteet eivät kuitenkaan ensisijaisesti suuntautuneet luonnollisen kielen merkitysteoriaan. Vasta 1940-luvun aikana Charles W. Morrisin (1901–1979) vuonna 1938 ehdottama ja Rudolf Carnapin (1891–1970) tunnetuksi tekemä, Peircen kielioppi-logiikka–retoriikka–triviumia (*grammar–logic–rhetoric*) mukaileva syntaktiikka–semantiikka–pragmatiikka–kolmijako toi luonnollisten kielten tutkimuksen filosofian piiriin, empiristien suosiman tieteen loogisen ideaalikielen ohella.⁵ Näistä tutkimuslinjoista sai alkunsa looginen semantiikka, jonka merkitys tieteen myöhemmälle kehitykselle on ollut huomattava paitsi kielitieteessä ja sen sovellutuksissa myös muun muassa kielifilosofiassa, tietojenkäsittelyn teoriassa ja kognitiotieteessä niin kansainvälisesti kuin Suomessakin.

MARTTI AIRILA (1878–1953)

Vuonna 1940 ilmestyneessä teoksensa *Johdatusta kielen teoriaan* ensimmäisessä osassa *Sanain merkityksen muuttuminen* lingvisti Martti Airila tarkasteli sanasemantiikkaa se-

⁵ Morris ja Carnap eivät seuranneet Peircen ehdotusta kovin huolellisesti, sillä Peirce itse ei pitänyt mahdollisena jaotella merkitystä puhtaasti loogis-semanttisiin ja pragmaattisiin osioihin, koska nämä ovat kietoutuneet syvästi toisiinsa (Pietarinen 2005a). Esimerkiksi retoriikan tutkimus voi olla loogista ja looginen totuus puolestaan sisältää pragmatiikkaa.

mologiaksi kutsutun alan näkökulmista. Mitä sen ajateltiin olevan? Airilan mukaan Noreen loi oppisanan *semologia* vuonna 1903.⁶ Suomalainen luonnehdinta tälle termille on peräisin foneetikko Arvo Sotavallalta (1889–1950) vuodelta 1936. Hänen ehdotuksensa oli seuraava:

Semasiologia olisi semantiikkaa ja semologiaa yhdistävä nimi; näistä kahdesta taasen, analogisesti fonetiikan ja fonologian kanssa, edellinen tarkoittaisi oppia 'fenaalimenaalisista', yksilöllisistä, kieliyhteisölle vielä kuulumattomista merkitysaineksista. – – Se tutkisi siis elävää kieltä. Semologia taas tutkisi oppia 'funktionaalista' merkitysaineksista. – – Semantiikka olisi fenomenologinen rinnakkaistiede funktionologiselle semologialle.
(Lainaus Airilalta 1940: 25; vrt. Sotavalta 1936: 25–.)⁷

Näiden huomioiden valossa semasiologian ja semologian välinen jako vastaisi siis karkeasti ottaen *langue*–*parole*-erottelua, kun taas semantiikka ei sisältäisi lainkaan kielen käytön, sen praksiksen tarkastelua (Sotavalta 1936: 27).

Sotavallan käyttämien lähteiden joukossa olivat muun muassa strukturalisti Saussure ja Roman Jakobson (1896–1982). Hänen ehdotuksessaan on myös aistittavissa taipumusta Morrisin ja Carnapin kolmijaon kaltaiseen kielen semantiikan ja pragmatiikan erotteeluun, minkä on täytynyt tapahtua ilman Morrisin ja Carnapin vaikutusta. Sotavallan ehdotus ei näytä tulleen käyttöön Airilan tai muidenkaan suomalaisten lingvistien myöhemmissä tutkimuksissa.

Airila itse määrittelee sanojen merkityksen »psykylliseksi sisällykseksi», jonka »piittää liittyä» sanaan (Airila 1940: 24). Merkitys on hänen mukaansa yhteydessä kielen psykologisiin ja normatiivisiin tekijöihin. Idean Airilalle antoi suomalaisen kielitieteeseen ja kielifilosofiaan alkujaan huomattavasti vaikuttanut filosofi Erik Ahlman (1892–1952) (ks. s. 77–78). Mikäli Airilan ehdottaman sanaan liittyvän sisällyksen ajatellaan olevan ei-psykologisesti konstituoitu, tulisi ehdotus lähelle saksalaisen loogikon Gottlob Fregen vuonna 1884 esittämää mielen (*Sinn*) ja merkityksen (tai referenssin, *Bedeutung*) eroa. Fregen mukaan näet ilmauksen mieli on sen aiheuttama ajatus ja merkitys se kohde, jota ilmaus edustaa. Airila ei kuitenkaan viittaa psykologiaa logiikassaan vieroksuneeseen Fregeen. Saksalainen loogikko ei muutenkaan esiinny suomalaisten kielentutkijoiden kirjoituksissa. Airila oli saanut vaikutteensa muun muassa saksalaisen Hermann Paulin (1846–1921) toisinaan nuogrammatiikaksi kutsutusta yksilöpsykologisesta kielen historian tutkimuksesta, filosofi-psykologi Wilhelm Wundtin (1832–1920) psykologistisesta sanojen assosiaatioteoriasta sekä muun muassa saksalaisen germanistin Hans Sperberin (1885–1960) ja ruotsalaisen Erik Wellanderin (1884–1977) leksikaalista merkitystä käsittelevistä kirjoituksista. Wellander oli kritisoinut Wundtin vahvoja psykologistisia oletuksia, jo-

⁶ Noreenin (1903) *Vårt Språk* oli suosittu teos Suomessa. Ks. myös Ahlman (1916: 70): »Wir folgen der Darstellung Noreens, wie sie uns im fünften Teile seiner Arbeit Vårt språk, die die 'Semologie', d. h. die Sprache vom Standpunkt ihrer Bedeutungsseite, namentlich der grammatischen Bedeutungskategorien behandelt, entgegentritt.»

⁷ Sotavalta väitteli Helsingissä vuonna 1923 tutkielmalla *Zur Konsonanztheorie: academische Abhandlung*.

ten Airilalla oli mahdollisuudet irtautua tästä suomalaiseseen kielentutkimukseen ehkä eniten vaikuttaneesta oppi-isästä. Tähän mahdollisuuteen Airila ei koskaan tarttunut.

AARNI EMANUEL PENTTILÄ (1899–1971)

Yhtenä varhaisena merkitysoopin tutkijana Suomessa tulee mainita Aarni Emanuel Penttilä. Hänen kielipsykologinen väitöskirjatutkimuksensa vuodelta 1926, *Suomen ja sen lähimpien sukukielten painotusoppia*, jonka ohjaajina toimivat Eino Kaila ja fennisti Martti Rapola (1891–1972), tarkasteli Noreenin lisäksi myös tanskalaisen kielitieteilijän Hans Otto Jespersenin (1860–1943) vaikutusvaltaisia töitä.

Jespersenin teesinä oli, että kieliopin on oltava kielen renki, ei isäntä. Tällöin merkittävydestä (*significance*) ja tulkinnasta voisi ja pitäisikin tulla kielitieteen perustutkimuksen uusi alue. Jespersen esitti myös yhä ajankohtaisen humboldtilaisen ajatuksen kielellisen kommunikaation kognitiivisesta ja evolutionaarista ekonomiasta, luontaisesta pyrkimyksestä kielellä välitettävien tekojen, sen *energían* minimoimiseen, mitä myös Penttilä kannatti. Varsinaiseen semantiikan loogis-teoreettiseen välineistöön Penttilä ei liiemmillä ottanut kantaa. Esimerkiksi hänen *Ajatuksessa* vuonna 1943 julkaistu artikkelinsa »Variaabeleista ja konstanteista» oli logiikan tutkimus ilman kieliteoriaa.

PAAVO RAVILA (1902–1974)

Turussa ja Helsingissä professorina toimineen fennisti Paavo Ravilan essee »Kielentutkimus ja positivismi» (1967 [1941]) selosti kriittisesti kielifilosofian ja strukturalistisen semiotiikan ominaispiirteitä. Ravila tukeutuu tässä kirjoituksessaan myös ranskalaisiin soziolingvisteihin Antoine Meillet’hen (1866–1936) ja Joseph Vendryes’hen (1875–1960). Ravilan kirjoituksissa on 1950-luvusta alkaen havaittavissa kiinnostus kommunikaatio- ja informaatiotieteellisiin tutkimuksiin.

Teoksessaan *Johdatus kielihistoriaan* (1946) Ravila toteaa semologiaksi kutsutun merkitysoopin »esiintyvän erittäin harvoin edes tieteellisissä kieliopissa itsenäisenä osana» (Ravila 1946: 56). Ravilan myötä tämä Sotavallan pohtima oppisana alkaakin jo kaikota. Ravilan mukaan »lause on primääristä sanaan verrattuna» ja »sanan merkitys on siis riippuvainen siitä lauseyhteydestä, missä sana kulloinkin esiintyy» (mts. 59). Havainto tunnetaan Fregen periaatteena (kontekstiperiaattena). Frege kehottaa: »Älä koskaan kysy sanan merkitystä irrallaan, vaan ainoastaan väitelauseen yhteydessä.» (Frege 1884: x.)⁸ Vastaavanlainen kontekstualismi tuli kielitieteessä kuuluksi englantilaisen John Rupert Firthin (1890–1960) tutkimuksesta »The technique of semantics» (1935) sekä Leonard Bloomfieldin synkronistisesta semasiologiasta.

On hivenen arvoituksellista, miten Fregen periaate kulkeutui Suomeen. Wundtin kuulu *Logik* (Wundt 1880–1883) oli Suomessa varsin tunnettu ja käytetty oppikirjasarja. Sen ensimmäisessä osassa on vastaavanlaisia huomioita kontekstuaalisuudesta. Esimerkiksi Airilan »psykylliset» tutkimukset sanojen merkitysanalyysistä saivat vaikutteita Wundtilta.

⁸ »Nach der Bedeutung der Wörter muß in Satzzusammenhänge, nicht in der Vereinzelung gefragt werden.»

Muistettakoon, että Fregen käsitys merkityksen ja psykologisten vaikutteiden erosta oli päinvastainen kuin Wundtin. Koska Ravila ei liioin ollut myötämielinen kielitieteen formaalistamistavoitteille, on luultavaa, että hänen kontekstualisminsa seurasi Wundtin, Leonard Bloomfieldin ja Firthin — ei Fregen — viitoittamia polkuja.

LAURI HAKULINEN (1899–1985)

Fennisti ja semantikko Lauri Hakulinen oli tärkeimpiä semantiikan tutkijoita suomalaisen kielitieteen historiassa. Hänen vuoden 1937 esseessään »Kansankielen sanakirja ja nykyaikainen kielentutkimus» todetaan aiheellisesti, että »samat filologit, jotka äänneopin alalla olivat kehittäneet spesiaalistineen kriittisyyden ihailtavan pitkälle, käsittelivät usein sanojen merkityspuolta — nykyajan näkökulmasta katsoen — omituisen pinta-puolisesti» (Hakulinen 1999: 38). Hakulisen muutamaa vuotta aiempi, Mauno Kosken (1999: 580) »häkellyttäväksi» kutsuma väitöstutkimus sanojen semasiologiasta (1933) sai vaikutteita muun muassa hänen aikalaistensa Hans Sperberin, Leo Weisgerberin (1899–1985) ja Walter Porzigin (1895–1961) tavoitteesta luoda merkitysoipista tieteenala, joka ei olisi pelkkää sanahistoriaa (ks. myös Tallgren-Tuulio 1933).

Yksi merkittävä tutkija, johon Hakulinen varhaistöissään viittaa, oli ranskalainen filosofi, psykologi ja kansatieteilijä Lucien Lévy-Bruhl (1857–1939). Tämän teesinä oli kielen näkeminen representationaalisen, toisin sanoen ajatuksia ilmaisevan järjestelmän sijaan tietynä itsenäisenä, »esiloogisten» lakien ja tottumusten säätelemänä toimintana. Muita Hakuliseen vaikuttaneita tutkijoita olivat saksalainen Karl Vossler (1872–1949), joka korosti kielenkäytön tärkeyttä merkitysten uusiutumisprosesseissa, sekä niin ikään saksalaiset tyyliopillisen merkitysanalyysin tutkijat Hugo Schuchardt (1842–1927) ja Léo Spitzer (1887–1960). Kiinnostavaa on, että Lévy-Bruhlin kirjoituksista voi aistia sitä henkeä, jota Wittgenstein myöhemmin tavoitteli kielipeli-vertauksen avulla, nimittäin merkitysten muodostumista kielenkäytössä ja jatkuvissa kielen ja maailman vuorovaikutustilanteissa. Tämänkaltaiset ajatukset heijastuivat Hakulisen varhaistöistä. Yhteistä niissä näyttää olleen järjestelmällinen pyrkimys pragmatoida merkitysooppia kulttuuri- ja yhteiskunnallisen tutkimuksen pariin.

Tässä suhteessa on huomionarvoista nostaa esille Hakulisen vielä varhaisempi, vuodelta 1926 peräisin oleva populaarikirjoitus »Kielten synty». Siinä Hakulisen esittelemiä keskeisiä tutkijoita ovat Jespersen sekä William D. Whitney (ks. myös Pietarinen 2005b). Whitney oli esittänyt kirjassaan *The life and growth of language* (1875) darwinistisen analogian kielen kehityksestä. Whitney selvitteli siinä ihmissuvun taipumuksia kommunikatiivisiin konventioihin sekä kielen alkuperää ajan myötä kasvavana ja kehittyvänä kulttuurillisena ja institutionaalisenä välineenä. Kirja käännettiin heti ranskaksi ja pian myös esimerkiksi ruotsiksi, joten suomalaisillekin tarjoutui mahdollisuus tutustua siihen jo varhain. Hakulinen oli kenties ensimmäinen Whitney teosta Suomessa julkisesti kommentoinut, mutta hän lienee jäänyt samalla melkein ainoaksi. Whitney kirjaa viitaten ja sitä kritisoiden Hakulinen omaksui kannan, jonka mukaan kielen esimuodot olivat hyvin monimutkaisia ja moniselitteisiä. Kieli ei siten ollut »välittömästi ymmärrettävää kunkin äänneryhmän merkitysarvon vuoksi» (Hakulinen 1926: 543). Whitney ja monien muidenkin aikalaistensa tavoin Hakulinen kannatti kielen evolutionistista syntyteoriaa, jonka mukaan kielen lähde oli »iloisessa leikissä ja nuorekkaassa hilpeudessa» (Hakuli-

nen 1926: 544). Hän arvosteli kuitenkin Whitneyä voimakkaasti tämän pyrkimyksistä perustella kielten syntyhistoriaa yksinkertaisuuden lakien avulla. Hakulisen mielestä »alkukieli oli päinvastoin tulvillaan säännöttömyyksiä ja poikkeuksia lauseopin ja sananmuodostuksen sekä muoto-opin alalla. Se oli oikullinen ja haihatteleva, siinä versoi rehevä kasvullisuus muotoja, jotka olivat takertuneet ja kietoutuneet toisiinsa niin kuin aarniometsän puut» (Hakulinen 1926: 542–545). Myöhemmissä suomalaisten kielentutkijain kirjoituksissa Whitney ei enää esiintynyt.

ERIK AHLMAN (1892–1952)

Tässä yhteydessä on ruodittava lähemmin Erik Ahlmania, yhtä 1900-luvun alkupuolen suomalaisen kielentutkimuksen tärkeää hahmoa. Hänen muiden muassa Anton Martyn (1847–1914) funktionaalista semasiologiasta omaksumansa kielen teorioiden normatiivisuus oli uudenlainen ja varhainen yritys luonnehtia semantiikkaa itsenäisenä tieteellisenä oppina (Ahlman 1929; vrt. Niiniluoto 1990). Martyn ajatus päämääriin liittyvästä kielen kommunikatiivisesta tehtävästä näet edusti merkittävää irtiottoa vallitsevista, Wundtia myötäilleistä kannoista. Samantapaista ajatussuuntaa kannatti myöhemmin muun muassa Airilan töihin vaikuttanut toinen Wundt-kriitikko Wellander. Ahlmanin vanaveudessa kielen normatiivisuus oli teoreettisen kielitieteen alkuvaiheiden pääteemoja muun muassa Airilan tutkimuksissa.

Merkille pantavia ovat myös Ahlmanin lainaukset saksalaisen Philipp Wegenerin (1848–1916) puheakteja käsittelevästä varhaisesta teoksesta *Untersuchungen über die Grundfragen des Sprachlebens* (1885), joita Ahlman (1926: 21, 65) sovelsi laajassa kirjoituksessaan kielen normatiivisista rakenteista. Ahlman korosti Wegenerin tavoin lausekokonaisuuksien tulkintaa, kielen propositionaalista merkitysoppia. Ahlmanille Wegener olisi saattanut olla vieläkin merkittävämpi lähde, mikäli hän olisi tarttunut Wegenerin arvokkaisiin huomioihin kielen merkityssuhteiden muodostumisesta puhujan ja kuulijan välisissä kahdensuuntaisissa vuorovaikutustilanteissa (Wegener 1885) eikä olisi rajoittanut analyysiään pelkästään puhujan aiheuttamiin »psykologisiin kokemuksiin». Ahlman oli tässä suhteessa lähellä senkaltaisia näkemyksiä, joista puheaktien teoria myöhemmin kehkeytyi.⁹

Ahlmanin kirjoituksista löydämme toisena uutena suomalaisen kielentutkimuksen historiaan vaikuttaneena tutkijana kontekstuaalisen kieliteorian uranuurtajan, englantilaisen Alan Henderson Gardinerin (1879–1963). Gardiner oli itse kutsunut Wegeneriä kielitieteen pioneeriksi. Gardiner painotti muun muassa merkityksen ja viittauksen käsitteellistä eroa sekä kannatti oletusta pragmaattisesti muodostuneesta yhteisestä pohjasta ja yhteisestä, molemminpuolisesta tiedosta kielen ja maailman välisten semanttisten reaalitoiden synnyttämisessä sekä niiden ajallisissa vaihteluissa. Gardinerin näkemykset

⁹ Puheaktien teorian uutuusarvo ei niinkään ole sellaisten tunnettujen filosofien kuten J. L. Austinin ja John Searlen 1950-luvun kirjoituksissa, sillä Wegenerin lisäksi muun muassa hollantilainen matemaatikko Gerrit Mannoury (1867–1956), welbyläisen signifiistiikan vaikutusvaltainen jatkaja, esitti ajatuksen jo 1940-luvulla. Muotoilu oli tietyissä suhteissa jopa kattavampi ja monipuolisempi kuin myöhemmillä filosofeilla. (Schmitz 1984.)

esiintyvät Ahlmanilla kielen semantiikkaan vaikuttavien normatiivisten tekijöiden tiedollisina piirteinä.

Kirjoituksessaan »Kielellisten ilmausten sisäisestä syntaktisesta rakenteesta» (1943b) Ahlman tarkastelee sanasemantiikkaa monipuolisesti erottelemalla toisistaan useita merkityksen muotoja. Jako kielen sisäisen, sanayhtymäin merkityksen ja ulkoisen, aisteilla havaittavien merkkien merkityksen välillä muistuttaa myös kiinnostavalla tavalla varhaisen amerikkalaisen kielifilosofin ja pankkiirin Alexander Bryan Johnsonin (1786–1867) verbaalisen ja aistimuksellisen merkityksen (*verbal vs. sensible meaning*) käsitteiden erottelua.¹⁰

Ahlman näyttäytyy täten jo useassa suhteessa merkitysopillisen tutkimuksen edelläkävijänä. Varhaisin *semantiikka*-sanan esiintymä näyttäisi olevan Ahlmanin väitöskirjassa vuodelta 1916. Siinä hän viittaa Bréalin *Essaihin* ja toteaa usein esiintyvien prefiksien aiheuttaman sanojen merkitysmuutoksen olevan »hyvin yleinen semantiikan alueella» (mts. 120).¹¹ Seuraavana työnään Ahlman kirjoitti »semanttisista rinnastuksista» (1921), joilla hän tarkoitti sanojen merkityksen alkuperän selvittämistä vertailemalla eri merkitysten mahdollisia yhtymäkohtia. Tämän hän uskoi olevan »mitä tärkeintä semantiikalle», joka »voisi näin hankkia tukevamman perustan ja saada systemaattisemman kohdemateriaalin» (mas. 3). Ahlman oli siis nopeasti omaksunut tämän maailmalla vakiintuneen termin, joka ei kuitenkaan juurtunut myöhempien suomalaisten tutkijoiden sanavarastoon.

WALTER O. STRENG (1876–1959)

Kielentutkija Walter O. Strengin kirjasessa *Sanain merkityksen muuttuminen: johdatusta merkitysoppiin* (1925) on toiseksi varhaisin löytämäni *semantiikka*-sanan esiintymä (Strengin itsensä mukaan tällaista sanan esiintymää tulisi kutsua saneeksi). Streng tunsipaitsi Ahlmanin myös useimmat edellä mainitut saksalaiset kielentutkijat, mutta toisin kuin edellä nimeämilläni muilla suomalaisilla kielentutkijoilla—Ahlmania lukuun ottamatta—Strengillä oli tuntuma Bréalin sekä toisen ranskalaisen, Arsène Darmesteterin (1846–1888) töihin. Strengin mukaan ne eivät kuitenkaan »syvällisistä ajatusrakennelmistaan huolimatta pääse kohoamaan teennäisyyttä korkeammalle» (Streng 1925: 27).

Voidaan kysyä, oliko tämä huomio osasyynä ranskalaisen koulukunnan hiipumiseen Suomessa. Strengin kirja oli tunnettu ja sai myönteisen vastaanoton muun muassa romaanisten kielten tutkijan Axel G. Wallensköldin (1864–1933) kirja-arviossa vuodelta 1925. Esimerkiksi Ravila (1946) viittaa kuitenkin enää suurpiirteisesti »eräisiin ranskalaisiin tutkijoihin». Mihin he katosivat?

¹⁰ Johnsonin kieliteoriasta ks. Johnson (1959 [1828–1854]) ja Pietarinen (tulossa a). Johnson oli varhainen itseoppinut »semantikko ilman semantiikkaa». Hänen tavoitteenaan oli ymmärtää kielellisten ilmausten merkitystä suhteessa todelliseen kokemukseen. Johnsonin merkitysanalyysi oli pelkistetyin empiristinen ja verifikationistinen, eikä siinä ollut kunnollista teoreettista käsitteistöä tai systemaattisia kehitelmiä.

¹¹ Huomattakoon, että jo vuonna 1901 teologi Antti Filemon Puukko (1875–1954) kirjoitti artikkelin »Sanojen merkityksen muuttumisesta». Myös fennisti Emil Aukusti Tunkelo (1870–1953) julkaisi varhaisia kirjoituksia sanasemantiikasta. Näitä töitä tulee kuitenkin pitää etymologisina, ei semanttisina tutkimuksina. Streng kirjoitti vuonna 1924 artikkelin »Einige Bemerkungen zu der neuesten semasiologischen Forschung», jossa Wundtin assosiaatiopsykologian tarkastelu oli keskeisellä sijalla. *Semantiikka*-termiä ei siinä vielä esiinny.

TUTKIMUKSEN AUKOT JA SEMANTIIKAN VAKIINTUMINEN

Merkitysopin alkuvaiheet saivat Suomessa psykologivertaisesta leimasta. Wundtin humboldtilainen assosiaatiopsykologia oli vallitseva. Suomalaiset ylläpitivät läheisiä suhteita Wundtiin. Muiden muassa filosofi Arvi Grotenfelt opiskeli Wundtin psykologian laboratoriossa Leipzigissa 1880-luvulla, ja Kailasta tuli Grotenfeltin seuraaja. Muotoutuva kuva semantiikan alkuvaiheista Suomessa ei siis heijastele yleismaailmallisia käännteitä kovinkaan tasapainoisesti. Mitä jäi pimentoon?

Kun semantiikan tilaa nuorena itsenäisessä Suomessa arvioidaan, on todettava sen olleen maantieteellisesti painottunutta. Saksalainen kielialue hallitsi tutkimusta. Whitney ja Bréal katosivat nopeasti. Samoin kävi Wegenerille. Tätä seikkaa pohdittaessa on muistettava, että suhtautuminen loogis-teoreettisiin ja metodologisiin välineisiin ei ollut ennakoluulotonta. Fred Karlssonin selityksenä on fennisti E. N. Setälän (1864–1935) halu sulkea teoreettiset ja metodiset näkökulmat kielentutkimuksen piiristä ja hänen näin aiheuttamansa »fennistien yleiskielitieteellisen harrastuksen hiipuminen vuosikymmenien ajaksi» (Karlsson 1997: 45).¹² Tämän seurauksena näyttää olleen, että myös Wegener kadotettiin.¹³

Silmiinpistävää on lisäksi sekä loogisten että muidenkin teoreettisten menetelmien, esimerkiksi kommunikaatioteorian puuttuminen 1950-luvun loppupuolelle asti. Sellaiset tieteenalat kuin statistiikka ja kybernetikka eivät kuitenkaan syntyneet yhtäkkiä, vaan niitä edelsi pitkä, jo 1800-luvun loppuvuosina muotoutunut tieteenharjoituksen looginen ja metodologinen tutkimus. Kommunikaation ja kielen yhteydet tulivat luonteviksi kielentutkimuksen osiksi jo muun muassa Peircen, Welbyn ja Fregen töissä, ja tällaista pohdintaa oli erityisesti anglosaksisessa, hollantilaisessa ja puolalaisessa perinteessä. Tähän perinteeseen kuuluivat osaltaan myös Whitney Amerikassa sekä filosofi George Frederick Stout (1860–1944) ja lingvisti-antropologi Bronislaw Malinowski (1884–1942) Britanniassa, signifistikot Frederik van Eeden (1860–1932), Gerrit Mannoury (1867–1956) ja matemaatikko-filosofi Luitzen E. J. Brouwer (1881–1966) Hollannissa, puolalainen »yleistä semantiikan ohjelmaa» ajanut Alfred Korzybski (1879–1950) sekä loogikko Alfred Tarski (1902–1983). Suomessa fennistiikan valta-asema varjosti muuta tutkimusta.

Brittiläiset Charles Kay Ogden (1889–1952) ja Ivor Armstrong Richards (1893–1979) olivat vuoden 1923 teoksessaan *The meaning of meaning: A study of the influence of language upon thought and of the science of symbolism* todenneet, että »ei ollut epäuskotta-

¹² Siro (1980: 3) vahvistaa näkemyksen: »1900-luvun alkupuolella elettiin ahtaissa oloissa, mutta kielitieteen kehitystä vaikeuttivat muutkin seikat. – Kollegat eivät uskaltaneet olla eri mieltä Setälän kanssa, vaan aina vanhoivat hänen nimeensä ja aloittivat julkaisunsa: 'Niin kuin Setälä on osoittanut –.'»

¹³ Voidaan tosin ajatella, että seurauksena oli myös se, että Suomeen tuli vain vähän vaikutusta strukturalismista, jonka panos merkitysopin tutkimukseen on suuntauksen kansainvälisestä suosiosta huolimatta ollut vaatimatonta. Silmien sulkeminen kielitieteen teoreettisilta ja metodisilta näkökulmilta on joka tapauksessa verrattavissa siihen vääristymään, mikä filosofian parissa olisi syntynyt, mikäli esimerkiksi Georg Henrik von Wrightin (1916–2003), Erik Steniusen (1911–1990) tai Jaakko Hintikan loogis-semanttiset, kieli- ja informaatiotieteissä sittemmin viljälty hyödynnetyt työt eivät olisi tulleet ajallaan tunnetuiksi.

vaa toivoa, että semantiikan tiede saattaisi tasoittaa kuilun» sanojen ja tosiseikkojen välillä (Ogden ja Richards 1923: 3). Kirjoituksessaan Ogden ja Richards viittaavat J. P. Postgaten vuonna 1886 kirjoittamaan ja semantiikan nousua ennakoineeseen jälkipuheeseen Bréalin *Essai*-teoksen englanninkielisessä käännöksessä, joka ilmestyi ensimmäisen kerran vuonna 1900.¹⁴ Muualla piankin maineeseen noussut *The meaning of meaning* näyttää suomalaisilta tutkijoilta jääneen pitkäksi aikaa huomiotta.¹⁵ Voidaan väittää, että kirjan edustama teoreettinen tutkimusmetodologia — täysin riippumatta sen paikkansapitävydestä — ja senkaltaisen tutkimusmetodologian myötä syntyneet loogiset ja kommunikaatioteoreettiset välineet omaksuttiin kunnolla vasta 1970-luvun kuluessa.

PAAVO SIRO (1909–1996)

Loogisten välineiden omaksumisesta on annettava tunnustus Kailan oppilaalle Paavo Sirolle, jonka työt suosivat formaalien menetelmien käyttöä kielitieteen teoriassa. Hänen kirjoituksensa »Lauseoppi uuden logiikan valossa» (1941) panosti semantiikkaan jo pian Carnapin ja Tarskin loogisten tutkimusten jälkeen. Siron myöhempänä tavoitteena oli muun muassa teoreettinen ja looginen analyysi suomen paikallissijajärjestelmän syntaktisesta rakenteesta — ohjelma, joka on vieläkin saattamatta loppuun.¹⁶

Ravila oli samoihin aikoihin väittänyt logiikan olevan hyödytöntä syntaksin tutkimuksessa. Hänen mukaansa »luonnollisen kielen formaalistaminen on, ei vain käytännössä, vaan myös periaatteessa mahdoton tehtävä» (Ravila 1944: 108), ja että »formalistamisella olisi merkitystä yleensä vain siinä tapauksessa, että kielen ilmiöt olisivat johdettavissa joistakin suhteellisen harvoista perussäännöistä» (mas. 114). Edelleen: kaikki viittaukset »merkitykseen, logiikkaan ja filosofiaan» ovat »ei-lingvistisiä» (1953: 42). Nämä väitteet ovat myyttejä. Kirjoituksessa »Jaolliset ja jaottomat substantiivit» Siro painottaa, että »loogillinen päättely ei vaikuta lauseiden merkitykseen», jolloin logiikkaa formalistisen tavan mukaisesti »harjoitetaan ’pelinä’» (1943a: 279). Hänen mukaansa »syntaktisessa momentissa ei ole mitään merkitysluontoista», joten »lauseen sisäiset suhteet ovat formaalisia eli loogillisia» (mas. 280) ja »luonnollisen kielen lauseoppi on sen kielen logiikka» (mas. 289). Siron mukaan lauseopissa onkin »pidettävä tarkasti toisistaan erossa kieli, josta puhutaan, eli objektikieli ja kieli, jossa puhutaan, eli syntaksikieli» (mas. 281).

Näin Siro toi Tarskin tekemän erottelun suomalaisen kielitieteeseen. Siron panoksi on laskettava myös muun muassa yritykset legitimoida operaattorien loogista teoriaa suomen modaali-ilmauksiin sekä esseessä »Lauseopin periaatteita» (1943b) lause-

¹⁴ Postgaten jälkipuhe oli aikaisemmin ilmestynyt *Fortnightly Review* -lehdessä syyskuussa 1897.

¹⁵ Tämän kirjan sivuuttaminen vaikutti muun muassa siihen, että Peirceä, Welbyä sekä kontekstualistista kieliteoriaa kannattanutta Malinowskia ei siteerattu suomalaisen kielentutkimuksen ja kielifilosofian historiasa, sillä katkelmia heidän muutoin hankalasti saatavilla olevista kirjoituksistaan liitettiin jo Ogdenin ja Richardsin teoksen vuoden 1923 ensipainokseen. Itse kirjan runko-osa oli valmiina jo kymmenkunta vuotta aikaisemmin, mutta sen julkaisu viivästyi lukuisista syistä (Ogden 1994).

¹⁶ Arvioija huomauttaa, että Siro on tavallaan tehnyt loogisen analyysin suomen paikallissijajärjestelmästä lauseopissaan (1964), vaikkei se olekaan yhtä formaali kuin hänen varhemmat mallinsa.

semantiikan korostettu tärkeys sanojen merkitysanalyysissa. Tässä kirjoituksessa Siro näyttää lopullisesti irtautuneen Kailan ja muiden edeltäjiensä psykologismista muun muassa kritisoidessaan filosofi Karl Brittonin (1909–1983) behavioristista kielifilosofiaa. Siro päätyy tukemaan Bühlerin kolmikantaista lausuja–kuulija–objekti-perusteista kommunikaatioteoriaa, jota myös Ogdenin ja Richardsin *The meaning of meaning* heijasteli. Vastavaanlaiset periaatteet ovat sittemmin saaneet laajaa huomiota esimerkiksi Donald Davidsonin (1917–2003) kielifilosofiassa. Matemaattiset, loogiset ja formaalit menetelmät ovat 1950-luvulta lähtien olleet luonnollisen kielen semantiikan rikkainta aluetta. Suomalaiset tutkijat ovat osallistuneet näiden menetelmien kehittämiseen kansainvälisessä eturintamassa.

PÄÄTELMÄT

Vapautuminen sanojen alkuperää koskevista kielihistoriallisista kysymyksistä oli olennainen askel merkitystieteen edistämiseksi suomalaisessa kielentutkimuksessa. Metodinen termistö oli 1900-luvun taitteessa kuitenkin maailmanlaajuisestikin epäyhtenäistä. Kesti kauan ennen kuin merkityksiä ryhdyttiin tarkastelemaan tekstikokonaisuuksissa. Kysymystä merkitysrakenteiden muodostumisesta puhujan ja kuulijan välisissä kommunikaatiotilanteissa ei pitkään otettu pohdittavaksi. Pääpaino oli sanasemantiikassa, ja vasta ajan mittaan omaksuttiin käsitys, että merkitys riippuu ilmausten teksti- ja esiintymisyhteyksistä. Kielifilosofisen tutkimuksen nousun myötä lauseiden ja tekstin, »täydellisten ajatuskokonaisuuksien» tutkimuksesta tuli hiljalleen semantiikan ominta aluetta.

Suomessa oppisanaa *semantiikka* käytti ensimmäisenä Erik Ahlman vuonna 1916, lähes neljä vuosikymmentä Bréalin ensimmäisten ehdotusten jälkeen. Tuohon aikaan saksalainen kielentutkimus sai — Suomen itsenäisyyden varhaisvuosina jopa vielä vahvemmin — jatkuvasti lisää jalansijaa ja muodostui hallitsevaksi suuntaukseksi 1920-luvun loppuvuosina. Ranskalaiset ja amerikkalaiset tutkijat saivat väistyä. Ennakkoluuloa teoreettisia ja loogis-formaalisia menetelmiä kohtaan oli varhaisvaiheista 1950-luvulle saakka. Ahlmanin lisäksi Hakulinen nousee esiin merkittävänä varhaisena semantiikan puolesta-puhujana, Siro hieman myöhempänä. Näille kolmelle oli yhteistä muun muassa pyrkimys irtautua leksikaalisesta merkitysoipista ja ottaa pragmaattisia tekijöitä huomioon semantiikan ohella.

Voidaan laskea, että Ahlmanin ja Hakulisen varhaistöiden ilmestymisen jälkeen kesti kolmisen vuosikymmentä, ennen kuin semantiikan tutkimus luontevasti nivoutui suomalaiseseen tutkimukseen. Aktiiviseen sanastoon *semantiikka* vakiintui vasta 1950-luvulla. Semantiikan kehitystä tästä eteenpäin luonnehtii toisaalta sen eriytyminen kielitieteestä ja toisaalta sen integroituminen muihin lähitieteisiin. Eriytyminen oli väistämätöntä uusien loogisten ja matemaattisten menetelmien kehityttyä. Monet kokivat ne kuitenkin vieraiksi kielihistorian ja fennistiikan alkujaan hallitsevalle kielitieteelle. Sittemmin tapahtui integroitumista muun muassa informaatio- ja laskennallisiin tieteisiin. Tulokkaita ovat olleet looginen semantiikka ja formaaleja menetelmiä hyödyntänyt pragmatiikka sekä myöhemmin monet sellaiset kognitiiviset kieliteoriat ja mallit, joiden myötä esimerkiksi semantiikan tutkimuksen parista kertaalleen kaikonnut psykologismi on palaa-

▷

LÄHTEET

- AHLMAN, ERIK 1916: *Über das lateinische Präfix com-in Verbalzusammensetzungen: Eine sematologische Studie*. Academische Abhandlung. Helsingfors: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- 1921: *Semantische Parallelen*. Suomalaisen Tiedeakatemia toimituksia, sarja B; 11: 6.
- 1926: *Das Normative Moment in Bedeutungsbegriff*. Suomalaisen Tiedeakatemian toimituksia B 27. Helsinki: Suomalainen tiedeakatemia.
- 1929: Martyn oppi sisäisestä kielimuodosta. – *Virittäjä* 33 s. 200–211.
- 1943a: Kielen ja logiikan välimailta. – *Virittäjä* 47 s. 160–164.
- 1943b: Kielellisten ilmausten sisäisestä syntaktisesta rakenteesta. – *Virittäjä* 47 s. 264–276.
- AIRILA, MARTTI 1940: *Johdatusta kielen teoriaan. Sanain merkityksen muuttuminen*. Sivistys ja tiede 112. Helsinki: WSOY.
- BRÉAL, MICHEL 1879: La science du langage. *Revue scientifique de la France et de l'étranger* 16 s. 1005–1011.
- 1964 [1900]: *Semantics: Studies in the science of meaning*. New York: Dover. [Henry Holt & Company.] Kääntänyt Mrs. Henry Nina Cust. (Ranskankielinen alkuteos *Essai de sémantique: Science des significations*. Paris: Hachette 1897.)
- FIRTH, JOHN RUPERT 1935: The technique of semantics. – *Transactions of the Philological Society* s. 36–72. (Painettu uudelleen teokseen Firth, John Rupert 1957: *Papers in Linguistics, 1934–1951*. London: Oxford University Press.)
- FREGE, GOTTLLOB 1884: *Die Grundlagen der Arithmetik. Eine logisch-mathematische Untersuchung über den Begriff der Zahl*. Breslau: W. Koebner.
- HAKULINEN, LAURI 1926: Kielen synty. – *Valo: tiedettä kaikille* III 33 s. 539–544.
- 1933: *Über die semasiologische Entwicklung einiger meteorologisch-affektivischen Wortfamilien in den Ostseefinnischen Sprachen*. Studia Fennica 1:2. Helsinki.
- 1999: *Sanat on kaikki sarvipäitä: Lauri Hakulisen kirjoituksia ja puheita vuosilta 1926–1974*. Toimittaneet Auli Hakulinen, Pentti Leino & Tiina Onikki. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- JOHNSON, ALEXANDER BRYAN 1959 [1828–1854]: *A treatise on language*. Toimittanut David Rynin. Berkeley: University of California Press. (Sisältää Johnsonin teokset *The philosophy of human knowledge, or a treatise on language*. New York, 1828. *A treatise on language: or the relation which words bear to things*. New York, 1836. *The meaning of words: Analyzed into words and un verbal things*. New York, 1854.)
- KAILA, EINO 1912: William James, Amerikan filosofi. – *Uusi Suometar* 8.9. ja 12.9.1912. (Julkaistu myös teoksessa Ilkka Niiniluoto (toim.), *Eino Kaila, Valitut teokset I, 1910–1935*. Helsinki: Otava 1980–1992.)
- KARLSSON, FRED 1997: *Yleinen kielitiede Suomessa kautta aikojen*. Helsingin yliopiston yleisen kielitieteen laitos, julkaisuja 28. – <http://www.ling.helsinki.fi/~fkarlss/ykt8.html>.
- KOSKI, MAUNO 1999: Lauri Hakulinen semanttikona. – *Virittäjä* 103 s. 580–585.
- MARTY, ANTON 1908: *Untersuchungen zur Grundlegung der allgemeinen Grammatik und Sprachphilosophie*. Halle: Verlag von Max Niemeyer.

- MORRIS, CHARLES W. 1938: Foundations of the theory of signs. – *International Encyclopedia of Unified Science I* s. 1–59.
- NIINILUOTO, ILKKA 1990: Kieli, normit ja totuus. – *Maailma, minä ja kulttuuri* s. 200–229. Helsinki: Otava.
- NIINILUOTO, ILKKA – KOSKINEN, HEIKKI J. 2002: *Wienin piiri*. Helsinki: Gaudeamus.
- NOREEN, ADOLF GOTTHARD 1903: *Vårt Språk: nysvensk grammatik i utförlig framställning*. Lund: Gleerups.
- OGDEN, CHARLES KAY 1994: *From signification to orthology*. Toimittanut ja johdannon laatinut W. Terrence Gordon. London: Routledge/Thoemmes Press.
- OGDEN, CHARLES KAY – RICHARDS, IVOR AMSTRONG 1923: *The meaning of meaning: A study of the influence of language upon thought and of the science of symbolism*. Johdannon laatinut J. P. Postgate, sisältää lisäkirjoitukset muiden muassa tekijöiltä B. Malinowski ja F. G. Crookshank. London: Kegan Paul, Trench, Trubner & Co.
- PENTTILÄ, AARNI 1926: *Suomen ja sen lähimpien sukukielten painotusoppia: Kielipsykologinen tutkimus*. Turun suomalaisen yliopiston julkaisuja B III. Turku: Turun suomalainen yliopisto.
- 1943: Variaabeleista ja konstanteista. – *Ajatus* 12 s. 213–228.
- PIETARINEN, AHTI-VEIKKO 2003: Wienin piiri, kieli ja signifiistiikka. – *Ajatus* 60 s. 327–353.
- 2005a: *Signs of logic: Peircean themes on the philosophy of language, games, and communication*. Synthese Library 329. Dordrecht: Springer.
- 2005b: Kielellisen merkityksen elämä. – Jussi Haukioja & Juha Räikkä (toim.), *Elämän merkitys* s. 157–166. Kuopio: UniPress.
- tulossa a: Alexander Bryan Johnson’s theory of linguistic meaning. – *The Tenth International Conference on the History of the Language Sciences*. Amsterdam: John Benjamins.
- tulossa b: Signification and early analytic philosophy. – *Bertrand Russell Society Quarterly*.
- PUUKKO, ANTTI FILEMON 1901: Sanojen merkityksen muuttumisesta. – *Virittäjä* 5 s. 1–9.
- RAVILA, PAAVO 1944: Lauseopin periaatekysymyksiä. – *Virittäjä* 48 s. 105–131.
- 1946: *Johdatus kielihistoriaan*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- 1953: Sanaluokat, erityisesti uralilaisia kieliä silmällä pitäen. – *Virittäjä* 57 s. 41–50. (Julkaistu myös Ravilan teoksessa *Totuus ja metodi: Kielitieteellisiä esseitä*. Helsinki: WSOY 1967.)
- 1967 [1941]: Kielentutkimus ja positivismi. – *Totuus ja metodi: Kielitieteellisiä esseitä* s. 9–26. Helsinki: WSOY. (Alun perin: *Länsi* 1941).
- SCHMITZ, WALTER 1984: Searle ist in Mode, Mannoury nicht: Sprech- und Hörakt im niederländischen Signifik-Kreis. – *Zeitschrift für Semiotik* 6 s. 445–463.
- 1985: *Essays on signification: Papers presented on the occasion of the 150th anniversary of the birth of Victoria Lady Welby (1837–1912)*. Amsterdam: John Benjamins.
- SIRO, PAAVO 1941: Lauseoppi uuden logiikan valossa. – *Virittäjä* 45 s. 192–205. (Julkaistu myös teoksessa Pentti Leino (toim.), *Lauseopin periaatteita: kaksitoista artikkelia* s. 45–62. Helsinki: Helsingin yliopiston suomen kielen laitos 1996.)
- 1943a: Jaolliset ja jaottomat substantiivit. – *Virittäjä* 47 s. 276–290.
- 1943b: Lauseopin periaatteita. – *Ajatus* 12 s. 229–248. (Julkaistu myös teoksessa

- Pentti Leino (toim.), *Lauseopin periaatteita: kaksitoista artikkelia* s. 63–83. Helsinki: Helsingin yliopiston suomen kielen laitos 1996.)
- 1964: *Suomen kielen lauseoppi*. Helsinki: Tietosanakirja Oy.
- 1980: Kielitieteen kehitys Suomessa 1900-luvulla. – *Suomen kielitiede 1980-luvun kynnyksellä* s. 1–15. Turku: Suomen kielitieteellisen yhdistyksen julkaisu- ja.
- SOTAVALTA, ARVO 1936: *Die Phonetik und ihre Beziehungen zu den Grenzwissenschaften: Abgrenzung und Analyse des Untersuchungsgebietes*. Suomalaisen tiedeakatemia-toimituksia B 31. Helsinki.
- STRENG, WALTER O. 1924: Einige Bemerkungen zu der neuesten semasiologischen Forschung. – *Neuphilologische Mitteilungen* XXV (1.2) s. 151–161.
- 1925: *Sanain merkityksen muuttuminen: johdatusta merkitysoppiin*. Sivistys ja Tiede. Helsinki: WSOY.
- TALLGREN-TUULIO, O. J. 1933: Sémantique finnoise et non finnoise: Appendice à la these de doctorat de M. Hakulinen. *Studia fennica* 1 s. 1–40.
- WALLENSKÖLD, ALEX G. 1925: Walter O. Streng, Sanain merkityksen muuttuminen. – *Neuphilologische Mitteilungen* 26 s. 199–200.
- WEGENER, PHILIPP 1885: *Untersuchungen über die Grundfragen des Sprachlebens*. Halle: Max Niemeyer.
- WELBY, VICTORIA 1983 [1903]: *What is meaning? Studies in the development of significance*. Amsterdam: John Benjamins.
- 1985 [1911]: *Significs and language: The articulate form of our expressive resources*. Amsterdam: John Benjamins.
- WHITNEY, WILLIAM D. 1875: *The life and growth of language: An outline of linguistic science*. New York: D. Appleton.
- 1971 [1867]: Language and the study of language. *Whitney on Language: Selected Writings of William Dwight Whitney*. M. Silverstein (toim.), johdannon laatinut R. Jakobson. Cambridge, Mass.: The MIT Press.
- VICO, GIAMBATTISTA 1730 [1744]: *Scienza nuova seconda 1730/1744, The New Science of Giambattista Vico*. Kolmannen laitoksen uudistetun käännöksen laatineet Thomas Goddard Bergin ja Max Harold Fisch. Ithaca: Cornell University Press, 1948.
- WUNDT, WILHELM 1880–1883: *Logik, eine Untersuchung der Principien der Erkenntniss und der Methoden wissenschaftlicher Forschung*. Stuttgart (1. laitos 1880–1883, 2. laitos 1893–1895, 3. laitos 1906).

Filosofian laitos, PL 9, 00014 Helsingin yliopisto
Sähköposti: ahti-veikko.pietarinen@helsinki.fi